

עם לוחם

יצחק טאוב

יצחק גרינברג: עם לוחם: הנחת היסודות למערך המילואים, 1949–1950, המרכז למורשת בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, קריית שדה-בוקר 2001, 173 עמודים

ההיסטוריון ד"ר יצחק גרינברג מגיש לנו כאן עוד מונוגרפיה בסדרת ספריו ומאמריו הסוקרים את עיצובה של תורת הביטחון של ישראל בשנותיה הראשונות של המדינה ואת יישומה הלכה למעשה. הוא מציג את הנפשות הפועלות בתהליך זה ואת האמצעים שנדרשו ליישום דוקטרינות הביטחון הללו ואת אלה שהוקצו בפועל. בספר שלפנינו הוא עוסק בתאוריה ובמעשה של הקמת מערך המילואים. מה שהוא בבחינת שגרה בחיינו היום, נוצר גם הוא יש מאין, כמו דברים רבים בימי הבראשית של תקומת ישראל.

בספרו הקודם, חשבון ועוצמה: תקציב הביטחון ממלחמה למלחמה, 1957-1967 (תל-אביב 1997), הפגין גרינברג שילוב מוצלח המאפיין את כתיבתו ההיסטורית, היודעת לשזור הבנה אסטרטגית עם ידע של כלכלן הנשען על עובדות תוך כדי ראייה היסטורית שלהן ממעוף הציפור. הוא ניחן ביכולת חטטנית נוקדנית, במובן החיובי, באלפי הפרטים שעמדו לרשותו וביכולת לעצב מתוכם תמונה קוהרנטית כוללת.

בספר חשבון ועוצמה גישתו למסמכים הסודיים הגבילה אותו בשימוש במידע, ואילו בחיבור שלפנינו מגבלה כזאת לא בלמה את עטו. בעם לוחם, הדין בחבלי הלידה של הקמת מערך המילואים של צה"ל, נושא שהוא טכני לכאורה, בולטים לא רק הבדלי השקפות של הנפשות הפועלות אלא גם הבדלים באישיותן: רב-אלוף יעקב דורי ואלוף (אחר-כך רב-אלוף) יגאל ידין, ושר הביטחון דוד בן-גוריון; גם בתוך הממשלה שר האוצר אליעזר קפלן לעומת שר הביטחון בן-גוריון. אינני יודע אם לכך כיוון גרינברג, אך בין השאר לבד ממחלוקת עניינית בין הנפשות הפועלות מצטיירים גם קווי אופי, שבחוכמה שלאחר מעשה ברור שנתנו את אותותם במעשים. נדון בכך להלן בשל חשיבותם, אף-על-פי שאינם קשורים ישירות לעיצוב מערך המילואים של צה"ל.

על שלושה מרכיבים ביקש יצחק גרינברג להשתית את חיבורו. המרכיב הראשון הוא מערכת העובדות – הדיונים, הלבטים וההחלטות שהביאו להקמת חיל המילואים של צה"ל מיד עם שוך קרבות מלחמת העצמאות, וכן המחסור הכרוני בכוח אדם בזמן המלחמה, הן ככוח לוחם הן ככוח תחזוקה, והסכנה הממשית והמתמדת של שיתוק המשק בגלל המחסור בכוח אדם. מכאן, בראש ובראשונה הצורך הנחרץ בגיוס לצבא בעת המלחמה תוך כדי

שחרור הדרגתי של אנשי מפתח לתפעול המשק אפילו על חשבון המערך הלוחם. כבר במרוצת מלחמת העצמאות הופקו בהדרגה לקחים משקיים, ומקבלי ההחלטות הפנימו אותם בשנים הראשונות של הקמת צבא המילואים.

המרכיב השני הוא אופיו של חיל מילואים בימי חירום כבימי רגיעה. האם יהיה זה 'צבא עובד' - יחידות שיעבדו במשימות חיוניות של ימי שלום, כמו שיקום ובינוי, במסגרת יחידות אשר בשעת חירום יהיו לצבא לכל דבר. פירושו היה החזקת צבא גדול בכל ימות השנה, שגם יעבוד בתחומים אזרחיים ויקל בכך את העול המשקי. הקוטב הנגדי ל'צבא עובד' הוא צבא מקצועי המגויס תמיד וייעודו רק ביטחון, והוא די גדול בהיקפו לביצוע כל יעדי הביטחון הצפויים נוכח הסכנות האורכות למדינה שזה עתה התערה ממלחמה עקובה מדם והיא מוקפת אויבים. כל מי שאינו במערך צבאי מקצועי זה יהיה פטור מגיוס. כפי שנראה להלן, רעיון זה של צבא מקצועי לא נדון ברצינות לא רק מפאת עלותו הגבוהה הצפויה אלא גם מטעמים אידאולוגיים.

הדיונים המעשיים התמקדו בסופו של דבר בשאלה אם להקים את עתודות המילואים על בסיס מיליציוני, כלומר 'כל העם צבא' אבל יושב בביתו, כמו הצבא השווייצרי, ומוזמן לשרת רק לאימונים ובשעת חירום. חברי מיליציות אלה מאפסנים בביתם את הנשק ואת פרטי הציוד האישי, המוצאים מן הארון בעת מצוקה. צבא כזה הוא זול יחסית לתפעול, הוא סימפטי (עממי וחף מכל מיליטריזם) אך יעילותו קטנה משנדרש גיוס ואיוש מהיר. כחלופה נגזרת מהמודל המיליציוני ('עם לוחם') הוצע משהו התואם את הנסיבות של ישראל. צבא סדיר, לא גדול, של שניים שלושה שנתונים שיגויס בגיוס חובה, נוסף על צבא סדיר זה יקוים צבא קבע במקצועות המצריכים תקופת הכשרה ממושכת (חיל אוויר, חיל ים וכיוצא בהם מקצועות צבאיים) ושדרת פיקוד לא גדולה למילואים. עם סיום השירות ביחידות הסדירות יוצבו החיילים ביחידות מילואים טריטוריאליים או ארציות. גרינברג נכנס בשקיקה רבה ובפירוט רב לעיצוב מבנה צבא המילואים הזה על יחידותיו, וצר כאן המקום מלכת בעקבותיו (המעוניין יעיין בספר).

המרכיב השלישי משקף את תפיסת הביטחון שלאורה פועלת מערכת צבאית הרוצה לתת למערכת הפוליטית 'מנת ביטחון' אופטימלית. הגישה המקסימליסטית אמרה כי נוכח האיום על המדינה מכל עבריה עליה להיות מוכנה, בשעת התקפה עליה, להדוף מיד את האויב לטריטוריה שלו ולהביסו במלחמה שם, שכן שטחי ישראל פגיעים מדי וקטנים מדי. אולם היישום כאן דורש צבא גדול, מצויד כהלכה ומוכן למלחמה מקיפה בכל עת. ברם זה לא מעשי. לעומת זאת, הגישה האופטימלית אמרה כי אכן יש להדוף את האויב לשטחו־הוא ולהכריעו שם, אך בהיעדר עוצמה מספקת זמינה ומידית יבלמו היחידות הפעילות באותה עת, סדיר ומילואים, את התוקף עד שתגויס מלוא העוצמה של צה"ל, כלומר צבא המילואים הגדול כמה מונים מסדר הכוחות הפועל בביטחון שוטף (בט"ש). או אז תועבר המלחמה לשטח האויב. עמדה זו היתה מקובלת בסופו של דבר הן על המטכ"ל הן על הדרג הפוליטי. מה שנשאר פתוח - ולא מילתא וזוֹטרתא היא - סדר הגודל של היחידות הפעילות בכל עת.¹

1. תחילה דגל המטכ"ל בדוקטרינה הגנתית־התקפית, כלומר במקביל לבלימה תופעל גם יוזמה התקפית.

אירוני הוא כי מה שכנראה לא נחזה במלוא עוצמתו הוא אותו מצב ביניים של איום לא ממומש, על הסף, כאשר כל צבא המילואים מגויס למעשה והמשק נשאר חשוף למערכות ייצור ושירותים קורסים. לעניין זה בעצם נהגה תסריט קיצוני, 'מלחמה מונעת' של ישראל לפני שיתקוף האויב. לרוע המזל גישה זו התגלתה ברבות הימים כתסריט ריאליסטי למדי, אלא שזה מעבר לטווח הזמן והתחום שגרינברג עוסק בהם. גרעין לרעיון זה אפשר למצוא בעיצומה של מלחמת השחרור, כאשר שררה הפוגה בקרבות והתברר כי אחזקת הצבא יקרה גם בהפוגה. הפרדוקס הוא שאז דווקא שר האוצר אליעזר קפלן (שהיה יונה בהשקפתו) חשש שההפוגה הממושכת תכריע את המדינה כלכלית ובעצם דרש המשך מלחמה עד להכרעה.

קודם כול העובדות הפשוטות. יישוב קטן, שקלט עלייה המונית (והגיע לסדר גודל של שני מיליון איש בסוף התקופה הנדונה), בעל מערך ייצור צנוע במונחים מודרניים לא היה יכול לקיים צבא סדיר וצבא קבע בסדר גודל שיבטיח בכל עת, לדעת מנהיגיו הצבאיים, ביטחון למדינה מול הסכנות, כפי שנחזו. צבא שיהיה מגויס דרך קבע וזמין בכל עת, מצויד כהלכה ומוכן להדוף כל התקפה של מדינות ערב המקיפות אותו – כזה הוא צבא מקצועי. ונוספת כאן השאלה של רבים וטובים בצמרת הפוליטית-בטחונית האם לא יתפתח צבא כזה למין כת עצמאית שתבקש להשפיע על הדרג הפוליטי. ייתכן שצבא מקצועי כזה היה מאפשר לנו 'לישון בשקט', אך היה ברור לכל מי שעניינים בראשו כי ממשלה דמוקרטית לא יכולה 'לישון בשקט' כאשר צבא כזה עשוי להתפתח לישות עצמאית המנסה לכפות את דעתה. דה-פקטו המצב הכלכלי פסל אופציה כזאת, ולכן תאוריית הכת (חונטה, בלע"ז) לא העסיקה יותר מדי את ראשי הציבור והמערך הבטחוני.

תורת הביטחון שאימצו הגנרלים, ובייחוד יגאל ידין, קבעה שעם פרוץ פעולות האיבה או התממשות האיום של הלחימה תתאפשר העברת הלחימה מידיה לשטח האויב, שכן המדינה קטנה וצרה והתקפת אויב יזומה עלולה לסכן את מרכזי האוכלוסייה שלה, ובוודאי לבתרה במותניה הצרים באזור טול-כרם, נתניה ופרוודור ירושלים. כאמור, שאיפת הצבא מותנה משהו בגלל האילוצים הריאליים של כוח אדם ותקציב.

יורשה לי בהערה אישית, כמי שעסק בכך בשעתו, לאזכר שתודעת הניתוק-ביתור נתקבלה ברצינות בסקטורים שונים של הממסד האזרחי. בנק ישראל, שהיה אחראי לאספקת הכסף הפיזי (מצלצלים ומרשרשים) במדינה, החזיק מלאים של אמצעי תשלום בצפון ובמרכז ולא אִפְסָן את כל הנדרש רק בכספותיו בירושלים. לפני מלחמת ששת הימים נחשבה ירושלים לאזור סיכון המועד לניתוק.

מחשבה קיצונית אחרת משכה לכיוון נסיון ארגון 'ההגנה'. למעט שלד פיקודי גבוה, יעסקו האזרחים בענייניהם היומיומיים. לאחר שיעברו סדרות של אימונים, ייקחו את נשקם וצידום לביתם ויזומנו בעת פקודה להתייצב ביחידותיהם. אלה יעוצבו על בסיס טריטוריאלי

אך משהתברר לאנשי הצבא כי הכוח שיועמד לרשותם בעת רגיעה לא יאפשר זאת הם אימצו את הדוקטרינה ההגנתית תחילה, כלומר הכוחות המצויים יתגוננו ככל יכולתם אל מול המתקיפים עד הגיוס המלא ואז יעבור צה"ל המגויס להתקפה.

וזמין בקשר מהיר. ב'הגנה' היו 'מעבירים קשר' ובצבא השווייצרי נוהגים באותה דרך, ל'הגנה' אפילו היה כוח מגויס קטן מאומן כהלכה, הפלמ"ח, ואף הוא נשען על בסיסים אזרחיים ופרנס את עצמו חלקית. פתרון מיליציוני נוסח שווייץ נדחה בגלל הצורך בזמינותו של כוח מסוים בכל עת למקרה של התקפות פתע. כפי שהערנו לעיל, גודל הכוח הזה הוא שהיה נושא הפלוגתא. ברור שסוג כזה של צבא מילואים אינו מאפשר העברה מידית של הלוחמה לשטח האויב. זאת אומרת, עלינו לסבול גם אבדות בנפש וגם איבוד שטח, על כל המשתמע מכך, עד להתארגנות המיליציה לקרב.

ספק אם מדינה 'חצי מתוקנת' כישראל, שבאותה עת היתה רוב אוכלוסייתה תושבים שזה מקרוב באו, יכלה לסמוך על מערך כפי שקיים בשווייץ, שם הכול קבועים במקומם זה מאות שנים. לרוב הישראלים החדשים לא היתה אפילו כתובת קבועה, שלא לדבר על שפה משותפת מובנת לכול. לכן גזירת גזרות שוות משווייץ ואפילו מן 'ההגנה' של היישוב הקטן והאינטימי של טרום-מדינה היתה מפוקפקת אפילו באנלוגיות של תיקון ל'בנסיבות העניין', כמאמר המשפטנים.

אין אפוא לקנא באלה שעמסו על כתפיהם את האחריות לבטחון ישראל באותם ימים ראשונים. לפעמים נדמה כי רבים מאלה שעסקו בכך לא ידעו אל נכון איזה עם 'עומד לרשותם'. בהתחשב במגבלות הידועות ובאלה שנתקלו בהן במהלך העשייה והטעייה, מפתיע שבתוך השנתיים הראשונות מקום המדינה הצליחו איכשהו לארגן את צבא 'עתודות המילואים', לאחר שהתאימו את תורת הביטחון של ישראל למציאות האנושית ולמגבלות הכלכליות.

להעברה מידית של הלוחמה לשטח האויב היה נחוץ צבא זמין מידית, מגויס תמיד, בעל כושר ניידות ארצי גבוה. בהיעדר אפשרות לגייס צבא כזה ללא הרס הכלכלה נבחרה האופציה שהיא בבחינת הטוב האפשרי – צבא סדיר מגויס, קטן, לתקופה של שנתיים שלוש, נשען על צבא קבע מקצועי, זמין תמיד, שיוכל 'לספוג' התקפת אויב אפילו בתוך שטח ישראל, אבל יאפשר גיוס מידי של צבא המילואים הגדול, בחלקו על בסיס טריטוריאלי ובחלקו בחטיבות ארציות ניידות, שעם גיוסו והצטיידותו ממחסני החירום יהיה זמין לקרב ולהדיפת האויב לתוך הטריטוריה שלו.

במאמץ ארגוני רב מראש, עם ישראל העוסק בענייניו כמימים ימימה ייהפך ביום פקודה ל'עם לוחם', ובחלוף שעת החירום ישובו המילואימניקים במהרה לשגרה אזרחית. כך יצומצם העול הכלכלי לרמה נסבלת. לאורך ימים ישמשו אנשי המילואים עתודה צבאית, שתקצה חלק מסוים מזמנה האזרחי לתרגולת ואפילו לשירות שוטף לתגבור הצבא הסדיר, ורוב זמנה תישאר אזרחית.

אופייני להבדלי התפיסות בין הצבא לבין הפוליטיקאים וכלל היהודים שהם רצו לראות את הציבור כאזרחים המגויסים מדי פעם, כמה שבועות בשנה, לאימונים או לבט"ש. בנאום פומבי, שגרינברג איננו מביאו בספרו, הציע יגאל ידן למילואימניקים לראות עצמם אנשי צבא הנמצאים אחד-עשר חודשים בשנה בחופשה. אין זו רק התחכמות לשונית-רטורית אלא מחשבה גורלית הרואה בביטחון אבן ראשה של קיום המדינה ומרכז פעילות אזרחית.

שר הביטחון דוד בן-גוריון היה לא רק חכם אלא ראה למרחוק. הוא הבין שגישת 'רק ביטחון' תפגע בקליטת העלייה ההמונית, שהיתה בראש דאגת המדינה באותן שנים, וגם לא תשאיר משאבים לפיתוח המשק, ובסופו של דבר לא תאפשר את קיום הצבא שהיה דרוש, אפילו לפי גרסת המינימליסטים. אף-על-פי שלבו נטה ל'צבא עבודה', כלומר, אנשים מגויסים שיעשו כל מלאכה משקית נדרשת ויהיו מעין כוח משימה חקלאי-עשיתי-בנאי, הוא הבין כי אין זה מעשי. אולי זה הצליח תקופה קצרה בברית-המועצות, בעידן הקומוניזם הצבאי, אך לא נראה לו מבטיח כאן. צבא בתחום המשקי נוטה להיות בירוקרטי, בזבזני ולא יעיל, ואילו האזרח העושה לביתו משתדל יותר, ובאמצעים צנועים יותר, לבצע את משימותיו טוב יותר. מסתבר שגם בן-גוריון שמע על אדם סמית.

לא זו בלבד שיגאל ידין רצה אמצעים רבים ככל שניתן לצבא (כל רמטכ"ל רוצה), הוא גם טען שמימון זה ישתלם ויאפשר להפעיל את הצבא בפעילות אזרחית במקומות שהעריך כי כוחם הארגוני של המוסדות האזרחיים לא יעמוד להם; שם יופעל הצבא וכך יובטח ביצוע המשימות. 'אימפריאליזם' זה של הצבא, שאפיין את אישיותו של יגאל ידין, לא אפיין את הרמטכ"ל דאז. כאשר אנו זוכרים את התנהלותו של ידין שנים רבות אחר-כך, בפוליטיקה בד"ש, ברור כי כושרו הארגוני ותפיסתו הפוליטית לא היו ברמה שווה אף פעם. לא בכדי היה ברבות הימים פוליטיקאי כושל.

גרינברג מביא מובאות מדברי יגאל ידין ברמטכ"ל באפריל 1949, כלומר בשלהי מלחמת העצמאות, כדי להצביע על כך שידין שאף לקיים דרך קבע צבא גדול (סדיר וקבע), שחלק מעלותו 'יכוסה' על-ידי ביצוע מטלות אזרחיות בידי החיילים הללו בעתות רגיעה. הם 'יעסקו בסלילת כבישים, בפינוי הריסות ובבניין בתים, בראש ובראשונה באזורים מרוחקים – בנגב ובגליל – וכן בקליטת עלייה, בהספקת שירותי רפואה, בהובלה ימית ועוד' (עמ' 18). הרמטכ"ל, ובעיקר הרמטכ"ל דורי, היה סקפטי, אבל הוא הסכים למנות במאי 1949 ועדה שתבדוק את האפשרות להעסיק את הצבא בפרויקטים אזרחיים. בסופו של דבר דחה בן-גוריון את ההצעה של ידין, אף-על-פי שאמר: 'באידיאה הזאת של צבא עובד התהלכתי אף אני זמן רב, ואני חושב שרעיון זה הוא נכון ביסודו, אבל אין הרעיון מתאים לתקופה הזאת' (עמ' 19).

רעיונותיו של ידין אמנם נדחו ב-1949, אבל הוא לא הרפה מהם. לפי גרינברג, בדיון על תקציב הביטחון בשנת 1952 (תכנון כוח האדם) הוא הגיש תוכנית לחיסכון (כביכול, י"ט) שכללה, בין השאר, 'הטלת תפקידי עבודות פתוח (בנגב בעיקר וכן בחקלאות) על יחידות הצבא בכללו ועל ידי כך להקטין את "מחירו" של כל חייל' (עמ' 19). מתוך מכתב הרמטכ"ל ידין אל שר הביטחון, נובמבר 1952).

יכול להיות שרעיונות אלה חלחלו בכל זאת לתודעתה של המערכת הפוליטית-בטחונית ועמדו ביסוד הקמת הנח"ל (נוער חלוצי לוחם), אשר חייליו, שגויסו בעיקר מקרב תנועות הנוער, שילבו שירות צבאי ופעילות משקית בהתיישבות חלוצית חדשה – איזוהו סוג של פלמ"ח אבל נוח יותר מבחינה פוליטית.

במבט קצת מרחף על ספרו של גרינברג בולט המעבר מהלך-מחשבה של צרכים צבאיים

דוחקים לשילובם של צרכים אורחיים, שהלכו ונעשו בוערים עם העלייה ההמונית שחסרה תעסוקה, שיכון ומיומנויות הדרושות למשימות ההכרחיות שעמדו לפני המדינה בביטחון ובכלכלה. בן-גוריון העיר לא אחת לחברי המטכ"ל על הצורך להתחשב בסדרי העדיפויות של המדינה.

ממצב של מחסור חריף בכוח אדם, בראש ובראשונה לצבא הלוחם במלחמת השחרור, כאשר לא היה אפשר לגייס את כל הפוטנציאל הכשיר להילחם בלי לשתק את הפעילות המשקית ההכרחית – חשמל, מים הובלה, ייצור מזון ונשק וכיוצא באלה – עבר המשק בראשית שנות החמישים, עקב העלייה ההמונית, לעודף לא מנוצל של כוח ורבו האפשרויות להטיל שירות מילואים על יוצאי צבא רבים יותר משתוכנן בשלהי 1949. מציאות זו נקלטה בהדרגה בקרב מעצבי מדיניות כוח האדם של הצבא. עתה היה ברור כי האמצעים להצטיידות הצבא היותר גדול הזה היו הגורם המגביל לפיתוח צה"ל (אם כי גרינברג אינו עוסק בכך). בסופו של דבר התנהל ב־1952 ויכוח נוקב (המוכר גם בימינו) על גודלו של תקציב הביטחון. כזכור, אירצונו של יגאל ידין להסכים לקיצוצים שהנחתה עליו שר הביטחון (בן-גוריון) הביא לפרישתו של ידין מהצבא. אין ספק שמאחורי ויכוח זה עמדה בעיה כלכלית אקוטית, אבל גם בעיה פרסונלית: ידין מול בן-גוריון. בן-גוריון לא הסכים שהצבא יכתיב לישראל את כללי הקצאת המשאבים במשק, את עליונות השיקול של טובת ישראל קבע הוא, כנציג הדרג האזרחי. זה לא נראה מהפכני כליכך היום. לדוגמה, ייזכר לטוב ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, שהפקיע משאבים תקציביים רבים מביטחון לחינוך. ברבות הימים, כפי שאנו יודעים, כאשר הוקם במשרד האוצר אגף תקציבים חזק ואמין, המיליטריזציה של תקציב המדינה חדלה להיות עיסוק מטריאלי או אידאולוגי. את הקצאת המשאבים, אשר בדרך הטבע נחלקים עליה, קובעים לא 'צורכי הצבא' או 'צורכי הביטחון' אלא צורכי המשק, ובכלל זה שיקולים פוליטיים. במרוצת השנים, גם בן-גוריון בהיותו בצמרת, אבל לא רק הוא, קיצץ בתקציבי הביטחון כאשר הערכת הסיכונים ועדיפויות משקיות תרבותיות וחברתיות נשקלו מחדש. מובן שהרבה דברים לא נשתנו, מאחר שהמציאות לא השתנתה, אם כי גרינברג אינו עוסק בכך. גישת 'תותחים במקום גרביים', כמאמר השיר, מעולם לא התקיימה. הצבא נהג לבצע תחילה את המשימות החיוניות פחות ואחר-כך נשאר 'בלי אמצעים' לביצוע מטרות חיוניות. האוצר למד גם הוא 'קונץ' זה, ותדיר הציג תסריטים חלופיים לאלה של מערכת הביטחון באשר לסכנות ולשימוש באמצעים המוגבלים של המדינה לשם קידום.

סוגיה מעניינת ואופיינית הן לתקופה הן לגישה של ידין ושל בן-גוריון היא החינוך, שהיה אמור להיות גורם חשוב בפעילות הצבא מול מגויסיו. אם מסתכלים היום אחורה, אנו חייבים לומר לעצמנו כי זו גישה בולשביקית צפויה של 'זקני ציון'. מחשבה זו הולידה ב־1950 דיון והחלטה בממשלה שהצבא יקצה אמצעים להקמת תחנת שידור צבאית (גל"צ). 'בישיבת הממשלה שדנה בכך הטעים הרמטכ"ל [ידין] שתחנת שידור צבאית נחוצה כדי להעמיק את החינוך וההסברה בקרב החיילים, ובהם אנשי המילואים. לחברי הממשלה אמר, שקיימת 'בעיה חמורה ביותר של חינוך והשכלה לאנשי הצבא הסדיר והעולים ולחיל

המילואים", והרדיו הוא אחד האמצעים החשובים לקידום החינוך' (עמ' 126). לפני הממשלה הובאו גם נימוקים צבאיים, כמו סיוע לקריאה פומבית למילואים. ידין בדרכו הגרוטסקית רצה לחייב את החיילים והמילואימניקים להאזין כל יום לגל"צ.

לעניות דעתי, אין אלא להסכים עם גרינברג כי גם בסוגיה זו שאף ידין ליותר משנראה על-פני השטח. לאמור, התרחבות לתחום נוסף, אזרחי במהותו (השידור הציבורי). היו חברי ממשלה שצידדו בהקמת גל"צ כאמצעי נגד 'פוטש' שישתלט על תחנות השידור האזרחיות אך (כנראה) לא יוכל לתחנה צבאית.

אין בכוונתי להיכנס כאן לפרטים הרבים והחשובים שגרינברג עורם על הקורא,² בסופו של דבר חייבים להסכים עמו בהערכה רבה כי בתוך שנתיים שלוש, בתנאים כלכליים חמורים ביותר, הצליחה ישראל להתארגן כדי שיעמוד לרשותה צבא המושתת על מערך מילואים נרחב, מתפקד איכשהו. שר הביטחון ראה נכונה כאשר אמר כי מערך המילואים משקף את המציאות הישראלית של 'עם לוחם'.

בתמרון גדול ראשון, שנערך באוקטובר 1950, התגלו ליקויים ונלמדו לקחים רבים, גם בחלק המשקי של גריעת כוח אדם רב ממערך הייצור והשירותים. לציבור נאמר כי התמרון הצליח, לקצינים נאמר כי זו הצלחה יחסית וכי יש צורך להפיק לקחים, ואכן הם הופקו. אולי הדבר המעניין ביותר בתחום הפקת הלקחים היה קוצר ידה של הדוקטרינה ההגנתית-התקפית, לאמור, הצבא הסדיר והמרחבי יבלמו את ההתקפה הראשונה, כאשר תבוא, עד לגיוס מהיר של אנשי המילואים, והם יעבירו את הפעילות הצבאית לשטח האויב. ככל שאני מבין זאת, היתה בדוקטרינה זו חולשה כלכלית אימננטית, שכן אם האיום הראשוני לא יתבטא בהתקפת פתע אלא באיום בכוח, כמו הצבת צבא אויב במערך התקפי על גבולות ישראל, או אז ישראל אמנם תספיק לגייס את מערך המילואים ולהציבו מול הצבא המאיים, אבל כוחה לא יעמוד לה בהחזקת צבא גדול, מגויס מתוך המשק, לאורך ימים. יש לזכור כי היריב מסתמך בעיקר על צבא קבע, שאינו משנה פתאומית את העול המשקי שהוא מטיל על מדינתו. זה אינו משתנה פתאומית עקב שינוי בהיערכותו גם אם הצבא מוצב בגבולות ישראל (ראו גישתו של שר האוצר אליעזר קפלן בעיצומה של מלחמת השחרור, שצוינה לעיל).

מסקנה: דווקא אילוץ כלכלי חייב את המטכ"ל לעצב דוקטרינה התקפית מקדימה. דוקטרינה זו משמעותה, כי אל מול איום ממשי כזה על ישראל לנקוט מלחמה מונעת אפילו לא מימש האויב את האיום. נראה כי בימי ראשית עדיין לא הפנימו ראשי הצבא את האפשרות שמערך המילואים הוא לא רק גורם צבאי, היכול לסייע בהכרעת מערכה שפרצה, אלא גם עול כלכלי המחייב בשעת חירום להגביל את משך שירותו, זאת אומרת מנקודת מבט צבאית הכרח יהיה לקדם איום צבאי ממשי על-ידי התקפה יוזמה.

2. חבל שיצחק גרינברג המביא הרבה נתונים כספיים לא טרח להנהיר אותנו לגבי משמעותם הכלכלית היחסית במונחים קבועים כלשהם: כחלק מן התקציב, כחלק מן התל"ג, שווה ערך במט"ח וכיוצא בזה. גם לקורא המיומן, סכום מסוים בלירות, כהוצאה חודשית על ביטחון לפני יותר משנות דור, אינו אומר הרבה.

גרינברג מזכיר בקיצור את המלחמה היזומה, כי אין זו התקופה שהוא מתמקד בה. ברור לקורא שגם אם הספר עניינו בעיקר השנים הראשונות למדינה, אין הוא מתעלם מן המשמעויות ארוכות הטווח המקופלות בפעילות באותן שנים. לדעתי, ואין לי כל ראייה שזוהי גם דעתו של גרינברג, לא תהיה זו טעות לחשוב כי הוגי העוצמה הגרעינית לישראל הבינו בין השאר כי על אף הגידול הרב בכוח האדם, ויהיה מערך המילואים שלה מתוחכם ככל שיהיה, בטווח הארוך כוחה של ישראל לא יעמוד לה להרתיע כל אויב שהוא בגלל האילוף הכלכלי הטמון בכל גיוס המוני לתקופות זמן ארוכות.